

Domonkosi Ágnes, Simon Gábor (szerk.)

Nyelv, poétika, kogníció

Eger, Líceum Kiadó, 2018, 225 p.

ISBN 978-963-496-023-2

Cs. Jónás Erzsébet

INNOVÁCIÓ ÉS PARADIGMAVÁLTÁS A STILISZTIKÁBAN – FIATAL NYELVÉSZEK ÚJ TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

A huszonegyedik század elején a nyelvtudomány empirikus fordulatának lehetünk szemtanúi. A nyelv használatalapú megközelítése, a nyelvi események kognitív keretbe helyezése a pragmatika, a befogadáselmélet, a szociolingvisztika mellett a számítógépes korpusznyelvészeti feldolgozás ismereteit is segítségül hívja az irodalmi szövegtípusok elemzése során. Ezekről szóló tanulmányokat vesz kezébe az olvasó, amikor az ELTE Stíluskutató csoportjának *Nyelv, poétika, kogníció* című kötetét olvassa. A 2018-ban Egerben megjelent igényes munka tizenkét tanulmánya egy korábbi konferencia előadásainak kibővített, szerkesztett anyagát mutatja be.

A) Az elemzések három tematikus csoportba sorolhatók. Az első olyan elméleti alapvetéseket jár körül, amelyek a stilisztika és a poétika terén szerzett nyelvészeti ismereteink újragondolását inspirálják. Simon Gábor kérdésfeltevése nyitja a sort *Kognitív és/vagy nyelvészeti poétika?* címmel (9–40). A szerző, aki elméleti munkáival meghatározó alakja a kognitív nyelvi megközelítésnek, dolgozatában az irodalmi szöveghez nyúlva az új megközelítések, alkalmazások előfeltevéseit vizsgálja. Célja egy koherens poétikaelméleti kiindulópont körvonalazása, a kognitív poétikai tárgytudományos kutatás megerősítése teoretikus innovációkon keresztül (10). A nyelvészet és poétika viszonyáról szólva azt a kérdést kell megvizsgálnunk, miként kell a nyelvet megközelíteni ahhoz, hogy az a poétikai magyarázat központi kategóriájává váljon. Specifikus megismerési folyamat vezet a műalkotás megértéséhez. A szépirodalom a minket körülvevő valósághoz történő hozzáférés nem szokványos, nem sematizált útját kínálja fel. „Minél hátrébb kell lépünk a megismerésben és a jelképződésben az egyes fázisok mentén, annál inkább kezdeményezi a szöveg, hogy a valóságról újszerű jelentéseket hozzunk létre, és annál poétikusabb lesz a megformálás.” (33)

Tolcsvai Nagy Gábor szintén kérdéssel indítja a dolgozatát: *Poétika szemantika nélkül?* (41–50). Munkája az önmagára vonatkozó poétika jellemzőire hívja fel a figyelmet. Korábbi elméleti forrásokat idézve állapítja meg, hogy a költői mű nyelvi alapsajátossága, hogy a nyelv mediális és referenciális ($\approx$ szemantikai) jellegű. Amikor ez kettéválik, a mediális lesz a meghatározó. A poétikai funkció lényege, hogy a nyelvi jel önmagára mutat, önmagára hívja fel a figyelmet (41). Azt hangsúlyozza, hogy a szöveg szemantikai („referenciális”) összetevői gyakran összekapcsolódhat-

nak a szűk értelemben vett poétikával. Első példáját az *István, a király* rockopera szövegéből választja Sarolt szavait idézve: „*Pusztulj, vagy meghalsz!*” Rámutat a szerző, hogy ebben az egyetlen mondatban az ellentét jellegű szemantikai különbség a rejtett jelentésbeli azonosság révén poétikai hatást vált ki. Arany és Tandori Dezső versei nyomán amellet érvel, hogy „a költői szöveg mediális jellege párhuzamos a poétikus szöveg értelemkínálatával, a befogadó értelemképző igényével és műveleteivel, amelyet egy kognitív nyelvészeti alapozású poétikával lehet megközelíteni.” (49).

Pethő József a *Metafora és poétikusság* kérdéskörét járja körül (51–64). A kognitív elmélet szerint a metafora szerepe abban áll, hogy két egymástól független fogalom-tartomány között strukturális párhuzamokra utal. Pethő József rávilágít, hogy a metaforaképzés dinamikus, kreatív folyamat. A kognitív poétikai metaforaelmélet egyik feladata ennek a dinamikus és újszerű jelentéskonstruálásnak a leírása. A szerző a következő szövegalkotó eljárásokat, jellemzőket és tényezőket emeli ki: „a kiterjesztés, a kidolgozás, a kritikus kérdezés és a komponálás művelete; az újszerűség, azaz a konvencionáltság, begyakorlottság hiánya; a kontextus szerepe, a metaforák aránya, szövegbeli összjátéka, a metaforák hatóköre” (61). A poétikus metafora kapcsán a költői és hétköznapi metaforák nyelvhasználati szintjeivel, az irodalmi olvasásmóddal, a poétikus metafora újszerű, kreatív típusaival is foglalkozik. Általánosságban elmondható, hogy a metafora stílusértéke is nő a befogadó kognitív-konstruktív erőfeszítésének arányában, s így a nem költői, „észrevétlen” metafora is poétikussá válhat. A jövőbeli kognitív poétikának az is feladata lesz, hogy a metafora vizsgálatokor saját eszközeivel a dinamikus és újszerű jelentéskonstruálást leírhatóvá tegye (60).

B) A második tematikus blokkot Tátrai Szilárd tanulmánya indítja. Itt a populáris dalszövegek elemzéseit olvashatjuk. Tátrai Szilárd *Az aposztrofikus fikció és a közös figyelem működése a dalszövegekben – társas kognitív megközelítés* címmel ad erre példát (65–78). A megszólítás sajátos stíluspotenciálját vizsgálja a *Quimby* együttes negyven magyar nyelvű dalszövegén. Ezek az „alkalmi költészet” olyan darabjai, amelyek átmenetet képeznek a populáris slágerszövegek és a magas irodalomhoz sorolt alkotások között. Pl. „Mint telihold az éjszakával / Együtt nőttünk fel a fákkal / Te idő sosem viccettél”. Az aposztrofikus fikció a dalnak mint műfajnak jellegadó tulajdonsága. Az aposztrofé egyike azoknak az eszközöknek, amelyek a lírát, a dalt alapszintű műfaji kategóriaként működtetik. Tátrai dolgozatával olyan értelmező modell kidolgozását kezdeményezi, amely az aposztrofé lírai szövegekben játszott szerepét kognitív poétikai keretben közelíti meg. Az aposztrofikus fikció létrehozza a lírai beszédhelyzetet, s a zeneiséggel, a metaforizációval együtt lehetőséget ad az esztétikai tapasztalatszerzésre (76).

Fayuna Nóra tanulmánya folytatja a populáris líra tanulmányozásának a sorát *Esettanulmány a dalszövegek líraiságának elemzéséhez* címmel (79–94). A *Well-hello* együttes tizenegy dalát veszi szemügyre a résztvevői szerepek alapján. Azt vizsgálja, hogy például az aposztrofé esetén a további megszólítás kire vonatkozik. A lírai szöveg mennyire lehet a valóságos szerző élettörténetének dokumentációja? Pl. „Mondd, hányadik igazi volt ez / Akinek *elhitted*, hogy szép vele / Mondd hányadik, aki csak úgy tesz / Mintha *belőled* bármit *értene* (...)” Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a metaforikus, metonimikus szövegkörnyezet, a szleng kifejezések, a közös

figyelmi jelenet tényezői közötti viszonyrendszert figyelve érdemes összevetni a dalokat más típusú, időben régebbi klasszikusabbakkal is a jellegadó specifikumok teljes feltárásának érdekében (92).

Nagy Tamás *Idézett és zenei elemekkel kiegészített versek fogalmi és nyelvi struktúráinak elemzési lehetőségei* című munkája az írott-verbális médiumból az orális-verbális médiumba helyezett versszövegek keretében a megzenésített versekre, azok előadásának jelentésbeli többletére összpontosít (95–112). A verbális összetevőket vizsgálva a versek szemantikai és pragmatikai jellemzőit veszi sorra. Az idézett és zenei elemekkel kiegészített versek esetében a befogadó részéről szükség lehet az irodalmi szövegekkel, az irodalmi kánonnal, esetleg az aktuális költővel és az előadóval kapcsolatos nyelvi-stilisztikai tudás aktivizálására (100). A *Szeretlek Magyarországot!* című műsor megzenésített darabjait elemzi, amelyekben a szövegtulajdonságok az eredeti versszöveg mentális és sematikus központi magjához képest mozdulnak el. Az ismételt sorok kiemelnek, a népzenei betoldások más irányú figyelmet is aktivizálnak, hatással vannak a befogadói figyelemre. Megfigyelhető, hogy „az idéző jobban kihasználja az implicit idézés által kínált lehetőségeket: nemcsak újrakonstruálja, újrakontextualizálja, hanem újrakonceptualizálja az idézett szöveget. Ehhez a muzsika, az énekelve előadás eszköztárának kihasználása is hozzájárulhat” (107). Egy bővíthető szövegkorpusz építése a további elemzésekhez nyújtana segítséget.

C) A harmadik tematikus egység a korpusznyelvészet jelenlegi eredményeit, lehetőségeit hozza közelebb. Domonkosi Ágnes és Kuna Ágnes a *Kreatív–produktív módszerek és kvalitatív szövegelemzés a poétikai kutatásban* címmel írt dolgozatot (113–138). Az általuk vezetett vizsgálat résztvevői Ady *Héja-nász az avaron* című versét írták át az alábbi instrukciók szerint: 1. Írj dilettáns/rossz verset a versből!, 2. Írj slágerszöveget/dalszöveget a versből!, 3. Írj rapet a versből!, 4. Írj prózát a versből! (116) A rontás és átalakítás kreatív–produktív műveleteinek elemzése kutatási módszerként azt a célt tűzte ki, hogy feltárja a poétikusságot megteremtő műveletek különböző szövegtípusokhoz kapcsolódó sajátosságait. A szoftveres elemzés alkalmat ad arra, hogy a más lírai műfajokká váló alakítás (például megzenésítés, rap szöveg) tanulságait is le lehessen vonni. Mindez hozzájárul a poétikusság befogadása során az aktivizált műveletek feltárásához.

Hátori Ágnes munkája *Az érzelmek elemzési lehetőségei a kognitív poétikai kutatásban és korpuszfeldolgozásban* címmel (139–176) Arany, Pilinszky verseit és populáris dalszövegeket elemezve az érzelmkifejezés eddig eléggé fel nem tárt tényezőire világít rá. A kognitív poétika arra keresi a választ, hogy „ha a nyelv kreatív használata eredményezi a költői nyelv bonyolultságát és komplexitását, akkor melyek azok a speciális kognitív folyamatok, amelyeket ez a kreatív nyelvhasználat igényel” (153). A kiválasztott dalszövegek emocionális eseményszerkezetének elemzése hozzájárul a megadás, önfeladás, küzdelem, kiszolgáltatottság szerelemmel kapcsolatos fogalmi hálójának hangulati megjelenítéséhez. A tanulmány a kognitív nyelvészeti keretben az érzelmek és a poétikai nyelvhasználat néhány alapvető aspektusát dolgozza fel. Az elemzések „a propozicionális tartalomnak nem-konceptuális eszközökkel történő alátámasztását, kiegészítését mutatták” (169).

Doré Réka, Ludányi Zsófia, Falyuna Nóra és Kuna Ágnes a *Poétika és korpusz. Hogyan nyújthat segítséget a korpusznyelvészet poétikus szövegek vizsgálatához?* című dolgozattal jelentkezett (175–196). A készülő Magyar Lirakorpuszt mutatják be, amely speciális korpusznak tekinthető, mivel egy műfaj vizsgálatának anyagául szolgál. A korpuszokhoz szorosan kötődő alapfogalom az annotáció. Ez minden olyan információt és jelet magába foglal, amelyet a korpusz eredetileg nem tartalmaz, pl. fonetikai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai stb. tulajdonságok lejegyzését. A magyar nyelv tekintetében még sem általános, sem specifikus korpusz nem készült. A készülő Magyar Lirakorpusz elméleti háttere és maga az anyagfeldolgozás rendkívül időigényes, komplex munka, amelyen a Stíluskutató csoport máris dolgozik. A gyakorlati megvalósulás majd az elméleti alapozás és kvalitatív elemzések után következik.

Sólyom Réka *A kérdőíves felmérések szerepe a kognitív szemantikai és stilisztikai elemzésekben* (197–210) címmel írt dolgozatot. Bemutatott esettanulmánya anyagán keresztül rávilágít, hogy a szociokulturális összefüggés a jelentés- és stílustulajdonításban a fogalmi integrációban részt vevő mentális terek mellett is kimutatható. „A köznyelvi és szépirodalmi neologizmusok vizsgálatában nagyon gyümölcsöző tud lenni a befogadói folyamatok tapasztalatiságára támaszkodó kérdőívezés, majd az így nyert adatokból történő komplex elemzés a fogalmi integráció folyamatában” (206). A fogalmi integráció részei között a mentális tereken túl a szociokulturális jellemzők közül a sűrítés jelensége igen fontos lehet. Példaként a társalgási nyelvben használt „*zsír*” szó jelentésrétegeit és összetevőit taglalja. Az általa létrejött többoldalú hálózat a szociokulturális jellemzőket tartalmazó bemeneti tér tulajdonságait jól észrevehetően körvonalazza. Ez a jelenség nemcsak köznyelvi neologizmusok, hanem poétikai szövegek esetében is vizsgálható.

A tanulmánykötetet a *Poétikai mintázatok korpuszalapú kognitív stilisztikai kutatása* címmel a Stíluskutató csoport további kutatási terve zárja (211–222). A szerzők a korábbi dolgozatok írói, Domonkosi Ágnes, Kuna Ágnes, Simon Gábor, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor. A poétika kognitív módszereivel nem értelmezéseket kívánnak kidolgozni, hanem a mű megértéséhez vezető folyamatot kutatják funkcionális nyelvelméleti kiindulópontot érvényesítve. A kutatás kulcskérdései a nemzetközi poétikai kognitív kutatások eredményeit felhasználva arra irányulnak, hogy a konceptuális stabilitás és koherencia egy másik megnyilatkozó, befogadó kognitív kiindulópontjából nézve hogyan változtatja meg a diskurzus világának reprezentációját. A kutatás azt a végső célt tűzi ki, hogy kidolgozza a kognitív poétika magyar nyelvre vonatkozó elméleti modelljét, bemutassa a poétikusság jellemző mintázatait kognitív nyelvészeti keretben, az empirikus kutatást harmonizálja az elméletalkotással, olyan meghatározott szövegtípusokat vonjon be a vizsgálatba, mint az irodalmi kánon lírai diskurzusai, a kortárs líra, dalszövegek, slam poetry. Végül céljai között szerepel, hogy létrehozzon egy magyar nyelvű lírai korpuszt, amely a poétikusság nyelvi jeleit annotálja (215). A tanulmánykötetet a tizenkét szerző rövid szakmai bemutatása zárja (223–225).

A *Nyelv, poétika, kogníció* tanulmánykötet új állomása a magyar kognitív stilisztikai kutatásoknak. Mély nemzetközi szakirodalmi beágyazottság, a témakörök

újszerű és kreatív feldolgozása, a perspektivikus alkalmazhatóság tükröződik minden tanulmányban. Megállapíthatjuk, hogy a fiatal nyelvészek megközelítési módja a poétikában és a hétköznapi nyelvhasználat leírása terén paradigmaváltó, innovatív, perspektivikus szemlélettel gazdagítja a huszonegyedik század magyar nyelvészeti tudományosságát.